

EMBERI JOGOK A KÖRNYEZETROMBOLÁS ÁRNYÉKÁBAN

Az ekocídium és az emberi jogok kapcsolódási pontjai¹

SZIEBIG Orsolya Johanna
egyetemi adjunktus (SZTE ÁJTK)

„A nemzet, amely tönkreteszi földjét, önmagát pusztítja el.”

Franklin D. Rooseveltt

1. Bevezető gondolatok

Az ipari forradalom óta bekövetkezett környezetrombolás előre nem látható, súlyos negatív hatásokat tartogatott az emberiség számára. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mire eljutottunk a gőzgéptől a mikrochipig, leromboltuk a minket körülvevő természetes közeget és abban soha nem látott mértékű, negatív változásokat okoztunk.² A királyi többszám alkalmazása elfogadható, hiszen a modern életvitellel mindenki hozzájárul a környezetmódosításhoz, pusztításhoz. Véleményem szerint a társadalom mindig is bizonyos mérvű elfogadással tekintett a környezetmódosításra, sok esetben a környezetszennyezésre is, mivel azok a társadalom működéséhez, életvitelünk biztosításához szükségképpen következményként vagy éppen előfeltételként járulnak. Ugyanakkor vannak olyan környezetromboló tevékenységek, amelyek meghaladják az elfogadhatóság szintjét, túllépnek a normál társadalom életviteléhez nélkülözhetetlenül szükséges környezetmódosítás határain. Ennek kirívó példája volt az Amerikai Egyesült Államok vietnámi háború során bevetett harcászati módszere, amely

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

² A környezetmódosítás és környezetrombolás egyes történelmi korokban és térségekben való megítéléséről bővebben ld. Alf HORNBERG – J. R. MCNEILL – Joan MARTINEZ-ALIER: *Rethinking Environmental History: World-System History and Global Environmental Change (Globalization and the Environment Series)*. AltaMira Press, 2007.

elsőként vetette fel a kérdést, vajon szükséges-e nemzetközi szinten szabályozni a környezetrombolást mint bűncselekményt. Ugyanakkor ez a gondolat, bár már több mint öt évtizede él a nemzetközi közösségen belül, mind a mai napig nem testesült meg általánosan elfogadott normában, szabályozásban. Ezzel párhuzamosan egyre többször olvasni a környezetromboló tevékenységek emberi jogokra gyakorolt negatív hatásairól. Kiemelten arról, hogy az ekocídium nagy mértékben gátolja az egészséges környezethez való jog és egyéb emberi jogok érvényesülését.

Tanulmányomban több szempontból is megvizsgálom a legsúlyosabb környezetrombolással járó cselekmények hatását az emberi jogok érvényesülésére, meghatározva a kapcsolódási pontokat. Azonban ennek a diskurzusnak előfeltétele, hogy megállapításra kerüljön az ekocídium fogalma, kitekintve annak történetére. Nem túlzás kijelenteni, hogy egy olyan korszakban élünk, amikor a környezetrombolás beárnyékolja mindennapjainkat, de az utóbbi időszakban már világossá vált, hogy az emberi léthez kapcsolódó legalapvetőbb fundamentumok, az emberi jogok érvényesülése elé is akadályt gördít. A téma változatos és több szempontból is megközelíthető jogi és társ tudományi kérdésekben gazdag, így elsősorban arra vállalkozom, hogy a nemzetközi közjogi aspektusokat feltérképezve megvilágítsam az ekocídium fogalmát és a környezetromboló tevékenységek emberi jogok érvényesülésére gyakorolt hatásait.

2. Az ekocídium fogalma

A szakirodalomban az angol nyelvből eredő *ecocide* kifejezés magyar megfelelője mint ekocídium honosodott meg, amely alatt leginkább nagy mértékű környezetrombolást, környezetpusztítást vagy környezeti kár okozását érthetünk.³ Az angol terminológia gyökere az *eco* – ökoszisztéma – és a *cide* – pusztítás – kifejezések, amelyekből szóösszetételként keletkezett az *ecocide*.⁴ Ugyanakkor a fogalmi elemek és a kifejezés jogi tartalma korántsem tekinthető tisztázottnak, így érdemes a történeti vonatkozásokra is kitekintve megvizsgálni, a nemzetközi jog mit ért a kifejezés alatt.

2.1. Az ekocídium-fogalom történeti gyökerei a nemzetközi jogban

Ahogy arra már korábban utaltam, az ekocídium története egyértelműen az Amerikai Egyesült Államok vietnámi háború alatt véghez vitt környezetpusztító harcászati tevékenységének időszakára nyúlik vissza. Az *ecocide* kifejezés használatát 1970-ben dokumentálták először, amikor Arthur W. Galston professzor egy új nemzetközi megállapodás mellett érvelt, az ekocídium betiltása érdekében.⁵ Galston az elsők között, 1966-ban emelte fel szavát a Vietnámban alkalmazott növényirtó szerek ellen, utalva azok ökoló-

³ Az ekocídium magyar nyelven is elérhető szakirodalma igen korlátozott, de a kifejezés megtalálható, ld. SZALAI Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. 86.

⁴ Damien SHORT: *Redefining Genocide: Settler Colonialism, Social Death and Ecocide*. London, Zed Books, 2016. 38.

⁵ Conference on War and National Responsibility. Más forrásokban a konferencia elnevezése: War Crimes and National Conscience. Ld. David ZIERLER: *The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and*

giai és emberi egészségre gyakorolt hatásaira. Galston ekkor a Yale Egyetem Botanikai Intézetének elnöki tisztét töltötte be és egészen 2008-ban bekövetkezett haláláig, a téma elkötelezett kutatója volt.⁶ Az 1970-es évek környezetvédelmi diskurzusának központjában mindenképpen az 1972-ben megrendezett ENSZ konferencia állt, ahol Olof Palme svéd miniszterelnök kifejezetten ekocídiumként említette meg azt az ökológiai hadviselést, amelyre beszédében oly élesen utalt. Palme 1972-es beszédében „*felháborító dologként*”⁷ utal az ökológiai hadviselésre, kifejezetten az USA által a vietnámi háború során használt módszereket megnevezve: kiterjedt bombázás, bulldózerek bevetése és kemikáliák, növényirtó szerek használata.⁸ Az 1972-es stockholmi konferencia több szempontból is fordulópontot jelentett a nemzetközi környezetvédelem számára. A konferencia záróokmányaként elfogadott Stockholmi Nyilatkozatban elismerésre került, hogy az emberi környezet mindkét formája – a természetes és az ember építette is – az emberi jogok érvényesülésének és a jólétnek alapjai.⁹ A környezet elleni bűncselekményekkel foglalkozó munkabizottság (*Working Group on Crimes Against the Environment*) 1972-ben, a konferencia keretében alakult meg és 1973-ban egy ekocídium egyezményről (*Ecocide Convention*) szóló tervezetet is benyújtottak az ENSZ-nek.¹⁰

1984 és 1996 között a Nemzetközi Jogi Bizottság¹¹ is élénken foglalkozott a környezet elleni bűncselekmény kérdésével, és az sokáig 26. cikként szerepelt az éppen tárgyalt, béke elleni bűncselekményekkel foglalkozó egyezmény-tervezetben, mint az ötödik béke elleni bűncselekmény. 1986-ban a vita tárgya a környezetet károsító cselekmények megítélése volt, pontosabban, hogy azok szándékbűncselekménynek tekinthetők-e. Azonban mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy nem az „ekocídium” terminológia, hanem a „környezetben súlyos károkat okozó magatartás/cselekmény” kifejezés szerepelt a tervezetben.¹² A diskurzus és a Bizottság tagjai közti egyet nem értés a következő

the Scientists Who Changed the Way We Think About the Environment. Athens–Georgia, University of Georgia Press, 2011. 15.

⁶ Uo. 17.

⁷ Szó szerint azt „*outrage*” angol kifejezést használta.

⁸ Olof PALME svéd miniszterelnök 1972-ben, a Stockholmi konferencián – ENSZ Konferencia az Emberi Környezetről, 1972. Stockholm – elhangzott beszéde: https://www.youtube.com/watch?time_continue=639&v=0dGlsMEQYgl&feature=emb_title. Ekocídiumról: 8:30-8:38.

⁹ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm, 1972. Preambulum, 1. pont. <https://legal.un.org/avl/ha/dunche/dunche.html#3>.

„Man is both creature and moulder of his environment, which gives him physical sustenance and affords him the opportunity for intellectual, moral, social and spiritual growth. In the long and tortuous evolution of the human race on this planet a stage has been reached when, through the rapid acceleration of science and technology, man has acquired the power to transform his environment in countless ways and on an unprecedented scale. Both aspects of man’s environment, the natural and the man-made, are essential to his well-being and to the enjoyment of basic human rights the right to life itself.”

¹⁰ Richard A. FALK: Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals. *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 4. no. 1., 1973. 80–96.

¹¹ Doudou THIAM: Forth Report of the Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*, vol. I., 1986. 176., para 17–18.

¹² Doudou THIAM: Second report on the draft code of offences against the peace and security of mankind. A/CN.4/377 and Corr.1. *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II. (Part I) 1984. 96., para 46.

években is a szándék kérdésében összpontosult. 1991-ben a korábbi tervezetek szóhasználatát a következő új terminológiával helyettesítették: „*wilful and severe damage to the environment* – a környezet szándékos és súlyos károsítása”.¹³ A '90-es évek első felében a vita folytatódott, és 1995-ben egy külön munkabizottság is alakult kifejezetten a 26. cikkely kapcsán. A munkacsoport eredményeit egy 1996-ban kiadott jelentésben összegezte.¹⁴ A jelentésben három megoldási javaslatot is meghatároznak: a környezeti bűncselekmények különálló cikkelyként való szabályozását; az emberiség elleni bűncselekmények bővítését a környezeti bűncselekményekkel, vagy azok háborús bűntettekhez való sorolását mint ekocídium.¹⁵ Alig egy évvel később, 1996-ban az ekocídium mint önálló tényállás teljes egészében eltűnt a tervezetből, anélkül, hogy a kérdést egyáltalán szavazásra bocsátották volna. Innentől kezdve a Bizottság csak arról dönthetett, hogy a környezetet károsító magatartásokat az emberiség vagy a háborús bűntettek közé sorolják-e majd, és a rendelkezést további kiegészítésekkel bővítették. Ennek a folyamatnak az eredménye lett a „*widespread long-term and severe damage to the natural environment*” fordulat elfogadása, amely később a Római Statútumba is utat talált.¹⁶

A Római Statútum tárgyi hatálya jelenleg négy bűncselekményi körre terjed ki: a népirtás büntetése, az emberiség elleni bűntettek, a háborús bűntettek és az agresszióra.¹⁷ Érdekes módon 1970 és 1996 között a legsúlyosabb, nemzetközi szinten is büntetendő cselekményekről szóló diskurzus egyik fontos eleme volt az ekocídium, és számos állam támogatta is annak önálló tényállásként való meghatározását. Azonban a végleges tervezetbe – megkérdőjelezhető módon – már nem került be az ekocídium mint az ötödik „béke elleni” bűncselekmény. Napjainkban több állam nemzeti jogszabályozása körében rendelkezik a környezetrombolás kriminalizálásáról, de a nemzetközi közösség egészéhez képest maroknyi, tíz államról beszélhetünk. Közéjük tartozik Vietnám, hol a „természet elpusztítása akár békeidőben, akár háború alatt emberiség elleni bűncselekménynek” számít. Érdekes módon pont Oroszország a béke elleni bűncselekmények körében teszi büntetendővé az „állat- és növényvilág súlyos rombolását, az atmoszféra, a vízforrások szennyezését és az ökológiai katasztrófák okozására alkalmas egyéb cselekményeket.”¹⁸ Természetesen, a szabályozás kapcsán itt nem csupán a nemzeti büntetőjog által valamilyen formában kriminalizált környezet elleni bűncselekményekre kell gondolni, hanem kifejezetten az ekocídiumnak tekinthető cselekményekre.

¹³ Draft code of crimes against the peace and security of mankind (Part II) – including the draft statute for an international criminal court. A/CN.4/L.459 [and corr.1] and Add.1. *Yearbook of the International Law Commission*, vol.1., 1991. 234., para. 58–93.

¹⁴ Christian TOMUSCHAT: Document on crimes against the environment. ILC(XLVIII)/DC/CRD.3. *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II. (Part I), 1996. 15–27.

¹⁵ Uo. 21–27.

¹⁶ Anja GAUGER et al.: *Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace*. University of London, Human Rights Consortium, School of Advanced Study, 2012. 8–11. https://sas-space.sas.ac.uk/4830/1/Ecocide_research_report_19_July_13.pdf

¹⁷ A Római Statútum 5. cikke, A Bíróság joghatósága alá tartozó bűntettek.

¹⁸ *Ecocide crimes in domestic legislation*. 1–2. Forrás: <https://ecocidelaw.com/wp-content/uploads/2012/06/Ecocide-National-Criminal-Codes1.pdf>

2.2. Az ekocídium fogalma a nemzetközi jog szemszögéből

A következőkben tömören kitekintek az ekocídium deliktumának legfontosabb építőköveire, amelyek már a nemzetközi jogi szakirodalomban is megtalálhatóak. Tekintettel arra, hogy az ekocídium fogalmának részletes elemzése jelen tanulmány kereteit túlszárnyalja, az ismertetett definíciókkal való vitatkozástól eltekintek.

Az ekocídiumnak nincsen egységesen elfogadott fogalma és a definíciót alkotó elemek tekintetében sincsen egyetértés. 1974-ben megjelent kiváló tanulmányában Bodnár László szegedi nemzetközi jogász professzor a következőképpen állapította meg az ekocídium fogalmát: „ekocídium deliktumát követi el az az állam, amely az emberi környezetet szándékosan, olyan mértékben megrongálja vagy pusztítja, hogy az saját államának területén kívül az ökológiai egyensúly megbontására vezethet.”¹⁹ Bodnár professzor úr meglátásai különösen annak fényében tekinthetőek rendkívül előre mutatóknak, hogy az 1970-es években még csak formálódott az ekocídium fogalma és a legtöbb országban kételkedéssel tekintettek a környezeti kérdések térnyerésére. Az 1974-ben megalkotott ekocídium definíció még napjainkban is elfogadható azzal, hogy az elmúlt évtizedek környezetvédelmi gondolkodásának fejlődése néhány tekintetben kibővítette a definíciós elemek körét.

2010 áprilisában Polly Higgins, az ekocídium kiemelt szaktekinthelye nyújtott be javaslatot az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez, az ekocídium nemzetközi szabályozása elfogadásának kezdeményezésére.²⁰ Javaslatában a Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okiratának, a Római Statútumnak²¹ a kiegészítését javasolta. Higgins meghatározásában az ekocídium fogalma²² a következő:

„Az ekocídium az ökoszisztéma(ák) olyan kiterjedt károsítása, megsemmisítése vagy vesztesége, akár emberi tevékenység vagy más okozó által, amely az adott terület lakói számára annak (azok) békés élvezetét jelentős mértékben korlátozta.”

Érdekes módon Higgins a természeti események, tehát nem emberi beavatkozás eredményeképpen bekövetkező környezetrombolást is az ekocídium fogalomkörébe sorolja. Így álláspontjában a legsúlyosabb környezetpusztításnak két típusa van: az emberi tett okozta és a természet törvényei alapján bekövetkező. A nemzetközi jog szemszögéből további két kategóriára osztja az emberi beavatkozás eredményeképpen

¹⁹ BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, XXIX. évf., 1974. 239.

²⁰ Juliette JOWIT: British campaigner urges UN to accept 'ecocide' as international crime. *The Guardian*, 2010. április 09. <https://www.theguardian.com/environment/2010/apr/09/ecocide-crime-genocide-un-environmental-damage>.

²¹ *Roma Statute of the International Criminal Court*, 1998. (2002.) Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútuma, amely Magyarországon való kihirdetéséről a T/4490. számú törvényjavaslat szól, azonban a mai napig nem került kihirdetésre.

²² „Ecocide is the extensive damage to, destruction of or loss of ecosystem(s) of a given territory, whether by human agency or by other causes, to such an extent that peaceful enjoyment by the inhabitants of that territory has been severely diminished.”

bekövetkező ekocídiumot. Először is „kideríthető”, amely a következményekre, vagy feltehető következményekre utal. Ilyen esetekben a környezet elpusztítása, rombolása vagy a veszteség, illetve az előidéző tevékenységért való jogi felelősség is megállapítható lesz, vagyis a felelős személy(ek) azonosíthatóak. A „nem kideríthető” esetekben a pontos ok nem azonosítható, de az ekocídiumot megalapozó egyéb tényezők *per se* megjelennek.²³

Álláspontomban a fentiekben idézett ekocídium fogalmak – jelen keretek között – mindenképpen elfogadhatóak azzal, hogy tekintetbe véve a környezetvédelmi jog újabb irányait, azok bővíthetőek is. A nemzetközi jog szempontjából a természeti katasztrófa okozta környezetrombolás nem tekinthető relevánsnak, azonban érdemes elgondolkozni egy hipotetikus eseten. Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy a környezeti katasztrófák némelyikét, például a klímaváltozást, az ember által kifejtett tevékenység okozza, vajon ez büntethetővé teszi-e egy ezzel a jelenséggel közvetett okozatiságban álló környezetpusztító magatartást? Gondolva a klímaváltozás okozta tengerszintemelkedésre, a szigetállamok egy részének eltűnését, legalábbis közvetve, az ember és az államok tevékenysége okozza. Hipotetikus esetünk inkább tekinthető elméleti eszme-futtatásnak, mintsem realitásnak, de álláspontomban számolni kell az ekocídiumot megvalósító cselekmények bővülésével.

Az ekocídium nemzetközi jogi szabályozása és egy új, nemzetközi szinten büntendő cselekmény elfogadása mellett több indok is felhozható. Elsősorban, háborús időkben a környezet adott mértékét meghaladó pusztítása már egyébként is bűncselekménynek minősül.²⁴

„Támadás szándékos indítása, azt tudva, hogy az adott támadás a polgári lakosság körében emberi életet követelhet, polgári személyek sérülését, polgári létesítményekben olyan kárt, vagy a természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást okozhat, amely összességében nyilvánvalóan túlzott mértékű a várható tényleges és közvetlen katonai előnyökhöz képest[.]”

A nemzetközi szabályozás ellenére az elmúlt évtizedek sem hoztak jelentős változást a háborús cselekmények környezetpusztító hatásait illetően. A fegyveres cselekmények és a természetes erőforrások szennyezése, pusztítása, valamint a fájkihalás közti kapcsolat vitathatatlan.²⁵ Ezt felismerve tették közzé csaknem két tucat kutató támogatásával azt a javaslatot, amely kifejezetten a természet védelmét szavatolná há-

²³ Polly HIGGINS: *Eradicating Ecocide, Laws and Governance to Stop the Destruction of the Planet*. London, Shephard-Walwyn, 2016. 62–63.

²⁴ Római Statútum, 8. cikk, (iv) pont.

²⁵ Vö. José Carlos BRITO et al.: *Armed conflicts and wildlife decline: Challenges and recommendations for effective conservation policy in the Sahara-Sahel*. *Conservation Letters*, vol. 11., issue 5. (2018) 1–13. DOI: 10.1111/conl.12446

ború idején is. A *Nature* hasábjain közzétett nyílt levél a genfi egyezményi rendszer egy ötödik szerződéssel való kiegészítéséért száll síkra.²⁶

Így, élve az analógia adta lehetőséggel, logikus elképzelés, hogy békeidőben is nemzetközi szinten büntetendőnek nyilvánítsák a természetes környezetet legsúlyosabban pusztító cselekményeket. Ugyanakkor kérdés, vajon az államok képesek-e lennének megegyezni a Római Statútum módosításáról és ha igen, akkor a Nemzetközi Büntetőbíróság rendelkezik-e a megfelelő erőforrásokkal és szakértői bázissal az ilyen speciális, környezeti tárgyú perek lefolytatásához?²⁷ Továbbá, a XXI. század második évtizedét is átlépve nyilvánvaló, hogy az ipari forradalom óta eltelt idő környezetromboló tevékenysége nem lelassult, hanem egyre nagyobb problémákkal kell az emberiségnek szembenéznie. Napjainkban egyre többször szembesülünk azzal, hogy a klímaváltozás okozta katasztrófák a gazdaságilag legerősebb államokat is pellengérré állítják.²⁸

Így ha a nemzetközi közösség reagálni kíván arra a társadalomban egyre inkább ébredő igényre, hogy a legsúlyosabb környezetpusztító magatartások büntetendők legyenek, várható az ekocídium-kérdés újbóli felvetése, akár az ENSZ, akár a Nemzetközi Büntetőbíróság berkeiben. Ebben az irányban már történt is előrelépés, hiszen a Nemzetközi Büntetőbíróság Hivatala már közzétette iránymutatását a környezetet vagy termőföldet érintő cselekmények kivizsgálásának sürgetéséről.²⁹

3. Emberi jogok a környezetrombolás árnyékában

Az ekocídium és az emberi jogok kapcsolódási pontjai véleményem szerint két szempontból is megközelíthetők. Először is, egyes súlyos környezetpusztító cselekmények, amelyek beletartozhatnak az ekocídium fentiekben meghatározott fogalma alá, az emberi jogok súlyos sérelméhez vezetnek. Ehhez a kapcsolódási ponthoz sorolható tágabb értelemben az a jogi szakirodalomban is megjelenő igény, hogy a klímaváltozás kapcsán a generációk közötti méltányosság és a jövő nemzedékek jogai talaján egy új emberi jogi aspektus alakuljon ki. A második kapcsolódási pont már arra vonatkozik, hogy a jelenleg már létező emberi jogokkal foglalkozó dokumentumok, egyezmények és jogvédelmi fórumok mennyiben nyújthatnak segítséget az ekocídium okozta jog-sérelem orvoslásához és egyáltalán van-e lehetőség az érintett fórumok előtt ebben a tárgykörben eljárást indítani.

²⁶ Sarah DURANT – José BRITO et al.: Stop military conflicts from trashing environment. *Nature*, no. 571. (2019) 478. DOI: 10.1038/d41586-019-02248-6

²⁷ Anastacia GREENE: The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative? *Fordham Environmental Law Review*, vol. 30., no. 3. (2019) 31–47.

²⁸ Elegendő a 2020 év nyarán indult kaliforniai erdőtüzekre gondolni, ld. The Climate Connection to California's Wildfires. *The New York Times*, 2020. szeptember 08. <https://www.nytimes.com/2020/09/08/climate/california-wildfires-climate.html>

²⁹ OFFICE OF THE PROSECUTORS: *Policy paper on case selection and prioritisation*. 2016. szeptember 15. https://www.icc-cpi.int/itemsdocuments/20160915_otp-policy_case-selection_eng.pdf

3.1. A súlyos környezeti kár hatása az emberi jogok érvényesülésére

Az Emberi Jogokról és a Környezetről szóló Jelentés (*Report on Human Rights and the Environment*) már 1994-ben kiemelte, hogy a környezeti kárnak közvetlen hatása van az emberi jogok egy sorának élvezetére, köztük az élethez és egészséghez való jog érvényesülésére.³⁰ Az ekocídium és az emberi jogok közötti kapcsolódási pontok közül az első tehát az egyes súlyos környezeti kárral járó tevékenységek emberi jogok érvényesülésére való hatásában mutatkozik meg. A súlyos környezeti károk ilyen irányú negatív hatásai már megmérettetésre kerültek egyes emberi jogvédelmet biztosító fórumok előtt is, ahol elsősorban a klímaváltozás okozta negatív változások szerepeltek hivatkozási alapként.

Az emberi jólét és a környezetminőség között bonyolult és elválaszthatatlan kapcsolat van. Az emberi jogok már régóta lehetőséget adnak a legnagyobb igazságtalanságok jogi szempontú megközelítésére, példaként elegendő csak a diszkriminatív bánásmód és a szegénység elleni küzdelemre gondolni. Ugyanakkor a nemzetközi közösségen belül egyre nagyobb az igény a klímaváltozás hasonló megközelítésére, egybekapcsolva a generációk közötti méltányosságot, a jövő generációk jogait és az egészséges, élhető környezethez való jogot.³¹ A következő generációkra való utalás utat talált az államok legmagasabb bírói fórumainak döntéseibe is, különös tekintettel azon fejlődő államokra, amelyeknek már napjainkban is élesen szembe kell néznie a klímaváltozás kedvezőtlen hatásaival. Az indiai Legfelső Bíróság már 1996-ban egy erdőkitermeléssel kapcsolatos határozat indokolásában utalt a „környezeti és ökológiai fenntarthatóságra, a fenntartható fejlődés megfontolásaira és a jövő generációk jogaira”.³² A következőkben olyan ügyeket és eseteket veszek górcső alá, amelyek beletartozhatnak az ekocídium fogalma alá és az emberi jogok súlyos sérelméhez vezettek.

Az elmúlt néhány évtizedben tapasztalható környezetpusztító tevékenység sokszor olyan programok aktivizálásának köszönhető, amelyeket vagy fegyveres konfliktusok során vetnek be a győzelem, vagy akár jogellenes tevékenységek felszámolása érdekében. Az Amerikai Egyesült Államok 2000-ben hirdette meg a „drogháborút” a Kolumbiában és a környező országokban virágzó illegális termelés és kereskedelem felszámolására. Eredetileg a Kolumbiának szánt mintegy 860 millió dollárt ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az ország jelentős lépéseket tesz az emberi jogok biztosítására. Azonban ezt a feltételt 2000 augusztusában Clinton elnök visszavonta. A következő évben megkezdődött a program végrehajtása: ópium előállításához használt mák- és kokacserje ültetvényeket permeteztek glifozáttal. A helyi lakosok és az őshonos közösségek képviselői még ugyanabban az évben az USA-ba utaztak és tiltakoztak az eljárás ellen arra hivatkozva, hogy a növényirtó szer megfertőzi a vízforrásokat, megöli a hal- és

³⁰ Fathma Zora KSENTINI: *Report on Human Rights and the Environment*. E/CN.4/Sub.2/1994/9. 1994. július 06., section 248.: „Environmental damage has direct effects on the enjoyment of a series of human rights, such as the right to life, to health, to a satisfactory standard of living, to sufficient food, to housing, to education, to work, to culture, to non-discrimination, to dignity and the harmonious development of one’s personality, to security of person and family, to development, to peace, etc.”

³¹ Sam ADELMAN: *Human Rights and Climate Change*. *Legal Studies Research Papers*, no. 4. (2014) 5.

³² State of Himachal Pradesh v. Ganesh Wood Products (1995) 6 SCC 363. 20.

háziállatállományt. A helyi lakosok pedig súlyos mérgezéses tünetekre panaszkodtak, amelyek egyértelműen betudhatóak voltak a glifozátnak. Ennek ellenére az amerikai követség képviselői szerint a használt vegyszer nem károsabb mint az asztali só, az emberek panaszai alaptalanok és a permetezés pontos geográfiai számítások alapján történt.³³ Az Amerikai Egyesült Államok kolumbiái drogháborúja egyes álláspontok szerint a Vietnámban kifejtett tevékenységük „visszhangja volt”.³⁴

Véleményem szerint ebben az esetben egyértelműen sérült a permetezéssel érintett területek lakóinak egészséges környezethez való joga, azonban olyan más emberi jogok sérelme is felvetődik, mint a magánélethez való jog, az egészséghez való jog és a magánlakás sérthetlenségéhez való jog. A kérdés az, vajon az Amerikai Egyesült Államok tevékenysége beletartozhat-e az ekocídium fogalmába. Amennyiben a vietnámi háború folyamán kifejtett haditechnológia által okozott pusztítást az ekocídium kategóriájába soroljuk, akkor a Kolumbiában történtek esetében sem kérdéses a környezetrombolás ekocídiumként való deklarálása.

Azonban a környezetromboló tevékenységek sora nem csak államok, hanem magánvállalatok részéről sem nélkülöz példákat. Immáron évtizedek óta húzódik a Niger Deltában kifejtett olajkitermelő tevékenység története, amely az ogoni törzs számára a nyertes bírósági döntések és mentesítési programok ellenére is további szenvedést tartogat. A nemzetközi közösség figyelmét az 1996-ban, a Népek és Nemzetek Afrikai Bizottsága előtt kezdeményezett eljárás keltette fel, amikor is két nem kormányzati szervezet fordult a testülethez. A Niger folyó déli részén – Ogoniföld – élő mintegy 500 ezer fős ogoni törzs főként halászatból és mezőgazdaságból él. A térségben 1958 óta folyik olajkitermelés, a Nigériai Nemzeti Olajtársaság és a Shell közös vállalata által. 1976 és 1991 között csaknem háromezerszer fordult elő olajszivárgás a társaság egységeiben, amelyek során több mint 1,6 millió gallon olaj folyt ki a környezetbe. A szennyezett víz, levegő és föld miatt a helyi közösségekben gyakorivá váltak a különböző betegségek, elsősorban bőr, emésztési és légzési megbetegedések, továbbá a rák különböző fajtái. A Bizottság gyakorlatilag a beadvány valamennyi pontját megalapozottnak tekintette, és megállapította, hogy a nigériai kormány megsértette az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Chartájának 2., 4., 14. (tulajdonhoz való jog), 16. (a lehető legmagasabb szintű egészséghez való jog), 18. (1.) (családhoz való jog), 21. (a természeti kincsek felhasználásához való jog) és 24. (a megfelelő természeti környezethez való jog) cikkeit.³⁵ Az ogoni törzs számára azonban nem jelentett megoldást sem a Bizottság döntése, sem az európai bíróságok előtt folytatott kártérítési perek, sem pedig az ENSZ Környezeti Programja által kidolgozott³⁶ mentesítési terv.³⁷

³³ Rachel MASSEY: The „Drug War” in Colombia: Echoes of Vietnam. *Journal of Public Health Policy*, vol. 22., no. 3. (2001) 280–281.

³⁴ Uo. 283.

³⁵ Vö. Fons COOMANS: The Ogoni Case before the African Commission on Human and Peoples’ Rights. *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 52., no. 3. (2003. július) 749–760.

³⁶ Environmental assessment of Ogoniland: Site Factsheets, Executive Summary and Full report, 2011.

³⁷ No clean up, no justice: Shell’s oil pollution in the Niger Delta. 2020. június 18. <https://bit.ly/3697Pxa>.

Természetesen felmerül a kérdés, vajon az ekocídium nemzetközi jogi szabályozása mennyiben szabhatna gátat az Ogoniföld *környezetpusztításához hasonló cselekményeknek*.³⁸ A korábbiakban ismertetett ekocídium fogalmak alá teljes mértékben bevonhatjuk a Niger Deltában történeteket, azonban amíg az egységes nemzetközi jogi szabályozás nem kerül elfogadásra, az ekocídium miatt felelősség kérdése inkább teoretikus elmélkedés, mintsem valóság. Bár az ekocídium kifejezés egyértelműen megjelenik szakcikkekben, híradásokban – többek között – a Niger Delta olajszennyezése kapcsán is, annak tényleges bírósági eljárásban való felvetése napjainkban egyetlen precedensre korlátozódik.

3.2. Egy ügy, amelyben összefonódhatott volna az ekocídium és az emberi jogok védelme

A klímaváltozás vitathatatlanul negatív hatással van az Arktisz területére, amely az inuit népcsoport birodalma, Kanadán keresztül egészen Grönlandig. A klímaváltozás várható hatásai és a már megvalósult károk – mint a jégtakaró csökkenése, a természeti erőforrásokhoz és az infrastruktúrához való hozzáférés akadályai és az otthonok elvesztése – mind veszélyeztetik az inuitok fennmaradását. Az Arktisz térségében őshonos népek létfeltételei és kulturális identitásuk nagyban függ az elérhető erőforrásoktól és az arktiszi jégborított területek ökoszisztémájától. A klímaváltozás okozta negatív változások nem csupán emberi jogaik gyakorlásában akadályozza az érintett őshonos népeket, hanem fennmaradásuk is veszélybe került. Az Amerikai Egyesült Államok az egyik legnagyobb kibocsátónak minősül az üvegházhatást okozó gázok tekintetében, a teljes kibocsátás negyedéért felelős. Azonban a kibocsátásért önmagában egyetlen állam sem vonható felelősségre, sem a nemzetközi jog felelősségi rezsimjén, sem pedig az emberi jogok védelméen keresztül sem.³⁹

Két szervezet 2005-ben keresetet nyújtott be az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságához az Amerikai Egyesült Államok és Kanada ellen, annak alapján, hogy a klímaváltozáshoz kapcsolódó tetteikkel, illetve azok hiányával megsértették az inuit nép emberi jogait. A keresetet azonban a Bizottság elutasította a joghatóság hiányára hivatkozva, mivel álláspontja szerint nem sikerült bizonyítani, hogy az Emberi Jogok Amerika-közi Egyezményében foglalt bármely jog sérült volna.⁴⁰

A mindösszesen két bekezdés hosszú elutasító álláspont miatt az *Earthjustice* és a *Center for International Environmental Law* szervezetek nevében Watt-Cloutie kért további információt, illetve a klímaváltozás és az emberi jogok kapcsolódási pontja-

³⁸ Robert HOLTUM: How an ecocide law could prevent another Nigerian oil disaster. *The Guardian*, 2011. augusztus 22. <https://bit.ly/343UvXY>.

³⁹ Martin WAGNER – Donald M. GOLDBERG: *An Inuit Petition to the Inter-American Commission on Human Rights for Dangerous Impacts of Climate Change*. 10th Conference of the Parties to the Framework Convention on Climate Change, Buenos Aires. 2004. http://www.ciel.org/Publications/COP10_Handout_EJCIEL.pdf.

⁴⁰ Levél Ariel E. Dulitzky-től, az Amerikai Államok Szervezete és az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottsága nevében, amelyben a kezdeményezést elutasítják. 2006. november 16. <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/science/16commissionletter.pdf>.

ira vonatkozó meghallgatást. Utóbbira 2007-ben került sor. Bár az inuit nép keresete nem ért el konkrét sikert az emberi jogok védelmének rendszerében, a kreatív jogi gondolkodásmód megnyilvánulásának tekinthető, amely átlépve az USA belső jogi korlátozásain, nemzetközi szintre terelte az ügyet. A kezdeményezés két fontos területnek a metszéspontjában található: az emberi jogi pereskedés és petíciók, valamint a klímaváltozást középpontba helyező jogi eljárások és petíciók origójában.⁴¹ Az inuit ügy lehetőséget biztosított volna az emberi jogok és a környezet közötti korreláció megerősítésére, de a Bizottság elzárkózott ettől a lehetőségtől. Azonban a kezdeményezés az egyik első példa a klímaváltozásból eredő negatív hatások és az emberi jogok sérelmének közötti összefüggés megállapítására. Várhatóan hasonló eljárások kezdeményezésére számíthatunk a jövőben.

A második kapcsolódási pont már részben megvalósult, hiszen fenti példámra tekintettel is látható, az ekocídiumnak minősülő súlyos környezeti károk okozta emberi jogsérelmek megmérettetésre kerültek a már létező bírói fórumok előtt. Más kérdés, hogy az ogoni törzs ügyet tekintve a pozitív döntést nem követték pozitív tettek és a jogsérelem azóta is fennáll. Azonban valódi „hidat” még nem sikerült felépíteni az emberi jogok és a környezet átfogó védelme között. Ezt szemléltettem az inuit nép kezdeményezésével. A lehetséges jövőkép és megoldások tárháza több utat is mutathat a kutató számára, ugyanakkor mindezek csupán feltevések maradnak addig, amíg a nemzetközi közösség nem talál általánosan elfogadott megoldást az ekocídium fogalmára és nemzetközi jogban elfoglalt helyére.⁴²

3.3. Lehetséges megoldások

A kifejtett nehézségek, különös tekintettel az emberi jogi bírói fórumok joghatóságának hiányára, újfent felmerülhet egy önálló környezeti bíróság alapításának igénye. A nemzetközi környezeti bíróság létrehozását leginkább az ICE koalíció sürgeti (*Creating the International Court of Environment*), amely a jelenlegi nemzetközi jogi rendszer jelentős hiányosságára hivatkozik. A koalíció a környezeti, a jogi, a gazdasági, az akadémiai és a civil szféra résztvevőit fogja össze, egyre növekvő számban. Fő célkitűzéseik között szerepel egy hatékony és specializált igazságszolgáltatási fórum létrehozása, amely megfelelően tudja értékelni az összetett tudományos bizonyítékokat. Továbbá, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférési jog biztosítása nem csak az államok, hanem a nem állami szektor számára is, valamint az *erga omnes* kötelezettségek létrehozása is fontos szempontként jelennek meg. Végül, a modern és világos nemzetközi környezetjog kialakításának szükségessége is felvetődik, amely tényleges végrehajtása biztosítva lenne a bíróság kötelező joghatóságán keresztül.⁴³ A koalíció

⁴¹ Hari M. OSOFSKY: The Inuit Petition as a Bridge? Beyond Dialectics of Climate Change and Indigenous Peoples' Rights. *American Indian Law Review*, vol. 31. (2007) 675–676.

⁴² Az egyes bírói fórumok előtti eljárás lehetőségét és az ekocídium fogalmát részletesen vizsgálja: Patrick FOSTER: *Climate Torts and Ecocide in the Context of Proposals for an International Environmental Court*. CUNY Academic Works, 1–103. https://academicworks.cuny.edu/cc_etds_theses/40.

⁴³ Creating the International Court of Environment, ICE Coalition, <http://www.icecoalition.org>

2011 februárjában a létrehozandó bíróság alapító okiratának tervezetét is elfogadta, amely a szervezeti kérdésektől kezdve meghatározza a bíróság működésének alapjait.⁴⁴ A döntések során alkalmazandó jogot az ICE egyetlen helyen határozza meg, mégpedig a tanácsadó véleményezési eljáráshoz kapcsolódóan. A státútum általános szövegezéséből és megfogalmazásából az a következtetés vonható le, hogy a viták alapján felmerülő bármely, környezetjoggal kapcsolatos instrumentum alkalmazásra kerülne, különös tekintettel az esetleges normakonfliktusban álló nemzetközi megállapodások és egyezmények. Specifikusan a tanácsadó véleményezési eljárásban a bíróság figyelembe veheti a következőket: nemzetközi egyezmények és alkalmazható magánjogi szerződések; a nemzetközi környezetjog általános szabályai és alapelvei; a releváns nemzeti jog, összhangban a nemzetközi magánjog általánosan elfogadott szabályaival és a nemzetközi, valamint nemzeti szinten kialakult gyakorlat; a releváns tudományos és technikai kérdések, szakértelem; minden más alapelv, szabály vagy előírás, amelyet relevánsnak ítélnék meg, beleértve az igazságosságot.⁴⁵

Ha a már létező emberi jogvédelmet biztosító bírói fórumok körét tekintjük, a pontos jog katalógusban való hiányát sokszor fel tudta oldani a fórum evolutív értelmezése. Erre példaként elegendő az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára gondolni, amely elvezetett az egészséges környezethez való jog védelmének biztosításához.⁴⁶ Annak ellenére, hogy a nemzetközi „Bill of Rights”⁴⁷ expliciten nem tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, a nemzetközi jogban már kötelezettség alakult ki az egészséges és fenntartható környezet biztosítására. A kutatók ennek analógiájára teszik le voksukat a klímaváltozással kapcsolatos pereskedés emberi jogi megközelítésére. A felfogás különösképpen megjelenik az őshonos népek jogainak szavatolása érdekében.⁴⁸ Ettől függetlenül meg kell emlékezni arról, hogy a klasszikus emberi jogi katalógusok még a harmadik generációs emberi jogok korszaka előtt kerültek elfogadásra, így azokról nem is rendelkezhettek. Több vonatkozó dokumentum, így a Népek és Nemzetek Afrikai Chartája⁴⁹ is előírja a környezet védelmének bizonyos szintjét, illetve ugyanerről megemlékezik az Európai Unió Alapjogi Chartája⁵⁰ is. Az Amerikai Bíróság 2017-ben adott precedensértékű tanácsadó véleményt a környezethez kap-

⁴⁴ Draft Protocol for an International Court for the Environment, 2011. február <https://bit.ly/2GIpueU>

⁴⁵ Uo. IV. Chapter Art. 11.

⁴⁶ RAISZ Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 6. évf., 2011/1. 90–108.

⁴⁷ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966).

⁴⁸ Paul HAVEMANN: Ignoring the Mercury in the Climate Change Barometer: Denying Indigenous Peoples’ Rights. *Australian Indigenous Law Review*, vol. 13., no. 1. (2009) 2–26.

⁴⁹ A Charta 24. cikke: „All peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development.”

⁵⁰ 37. cikk Környezetvédelem: „A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.”

csolódó emberi jogok védelméről.⁵¹ A következő évtizedben várható lesz a harmadik generációs emberi jogokkal kapcsolatos gyakorlat bővülése, de konkrét egyezményi hivatkozási alap nélkül a bírói fórumok egyre szélesedő evolutív értelmezése kérdéseket is felvet. A megoldás a harmadik generációs emberi jogokat konkrétan megnevező kiegészítő dokumentumok elfogadása lehet, amelyek pontos hivatkozási alapot biztosítanának a jogvédelmet ellátó bírói fórumoknak. Ugyanakkor az ekocídium hatása nem szűkíthető le a harmadik generációs emberi jogok körére, hiszen, ahogyan azt a korábbi példák is megvilágították, az első és második generációhoz sorolható emberi jogok sérelmét is maga után vonhatja.

Másodsorban, lehetőség lenne a Római Statútum új tényállási elemmel való bővítése, azonban ez túlmutat az emberi jogok védelmén és a nemzetközi büntetőjog területére vezet bennünket. Mindazonáltal az ekocídium önálló tényállásában való meg egyezés, vagy egy új nemzetközi szerződés elfogadása elősegíthetné a cselekmények nemzetközi jogi megítélésének előremutató értelmezését.

4. Záró gondolatok

Indira Gandhi, India egykori miniszterelnökének szavai mind a mai napig helytállóak: „a modern embernek helyre kell állítani a természettel és az étellel való törött kapcsolatot”.⁵² Bár az ekocídium fogalmának megjelenése elidegeníthetetlenül összefügg az Amerikai Egyesült Államok vietnámi tevékenységével, nem szabad elfelejteni, hogy számos más állam is kiterjedt környezetrombolást hajtott végre abban az időszakban (is), akár a saját területén. A Szovjetunió széthullása után feltáró kutatás látott napvilágot az egykori világhatalom környezetpusztító tevékenységéről.⁵³ A kutatásokat végző szerzők szavaival élve: „egyetlen más iparosodott civilizáció sem szennyezte földjét, levegőjét, vizeit és lakosságát ily szisztematikusan és ily hosszú ideig.”⁵⁴ A megdöbbentő adatokat feltáró könyv rámutat arra, hogy az elmúlt alig egy évszázadban az iparosítás és a harcászat oltárán feláldozásra került az emberi élethez nélkülözhetetlen természetes környezet, amelynek minősége nem csak a jólétet, hanem az ember elidegeníthetetlen jogainak érvényesülését is biztosítja. Tanulmányomban azokat a legfontosabb kapcsolódási pontokat világítottam meg, ahol az eddig fogalmi bizonytalanságokkal övezett ekocídium és legsúlyosabb környezetromboló tevékenységek megakadályozzák az emberi jogok, különös tekintettel az egészséges környezethez való jog érvényesülését.

⁵¹ State Obligations in Relation to the Environment in the Context of the Protection and Guarantee of the Rights to Life and to Personal Integrity – Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) of the American Convention on Human Rights. Advisory Opinion OC-23/18, Inter-Am. Ct. H.R., (ser. A) No. 23. 2017. november 15.

⁵² Richard BLACK: *Stockholm: Birth of the green generation*. 2012. 06. 04. <https://www.bbc.com/news/science-environment-18315205>

⁵³ Murray FESHBECK – Alfred FRIENDLY JR.: *Ecocide in the USSR: Health And Nature Under Siege*. BasicBooks, 1993.

⁵⁴ Uo. 1.

Tanulmányomban több kérdést tettem fel, mint amennyit megválaszoltam. Ennek oka, hogy az ekocídiummal való foglalkozás során a kutató inkább találkozik megválaszolandó tárgykörökkel mintsem egzakt kijelentésekkel. Önmagában az ekocídium fogalma és annak tényállási elemei is önálló elmélkedés tárgyát képezik, folytatva a szabályozási és a felelősségi kérdésekkel. A súlyos környezetrombolás emberi jogok érvényesülésére gyakorolt negatív hatása nem vita tárgya, de az ekocídium bevonása az emberi jogok védelmét ellátó testületek fogalomtárába még várat magára. A téma sokszínűségére tekintettel igyekeztem a tanulmány elején tett vállalásomnak eleget tenni, azonban a nyitott végű kérdések megválaszolása további kutatást igényel.

Jelen tanulmány alapját képező kutatás egyrészt folytatása annak az ekocídium-gondolkodásnak, amely a szegedi nemzetközi jogi iskola kereteiben már 1974-ben kezdett formálódni, másrészt tisztelegés a 2019-ben, mindössze 50 éves korában elhunyt Polly Higgins előtt, aki szakmai és személyes életének nagy részét az ekocídium kutatásának, a nemzetközi szintű szabályozás iránti harcnak áldozta. Tanulmányomat így az ő soraival zárom:

„I am someone who cares deeply about the Earth. I’m also a lawyer who loves the Earth. It’s not often lawyers talk about love – and it can feel strange to do so. However, I believe love and law can be brought together and when the two meet, the potential to create new laws that put people and planet first is born.”